

SLIJEPA ULICA HERMENEUTIKE SUMNJE

Josip Pandžić <https://orcid.org/0000-0002-8265-9452>

Odsjek za sociologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
E-mail: jpandzic2@ffzg.unizg.hr

Polemika
Zaprimljeno: 25. 4. 2025.
Prihvaćeno: 26. 4. 2025.

Novo uredništvo *Analna Hrvatskog politološkog društva* odlučilo je otvoriti ovogodišnji broj recenzijom moje knjige *Rudi Supek. Ikona jedne ideologije* iz pera Luke Matića. S obzirom na to da me se u istom časopisu u manje od godinu dana već drugi put optužuje za prikrivanje pravih namjera kada su u pitanju biografije marksističkih sociologa, ne mogu se oteti dojmu da nije riječ o slučajnosti već o načinu razmišljanja ideoloških srodnika koji ne žele vidjeti meritum teksta već u njega učitavaju vlastite ideološke fiksacije bez brige o činjenicama s kojima se suočavaju. Naime, iako je Matićev tekst kategoriziran kao recenzija, on ponajprije predstavlja iskorištavanje recenzentske uloge za kritiku mojih određenja Supekove biografije izrečenih na predstavljanju knjige u Zagrebu 13. studenog 2024. sa svrhom započinjanja polemike. Iako takav pristup smatram površnim, on je u načelu legitiman pa shodno tome zaslužuje moju pozornost.

Međutim, ima li se na umu da kritika potječe od doktoranda koji je u postupku izrade doktorske disertacije o temama vezanim uz Rudija Supeka, očekivao bih da će ona obilovati inovativnim, zanimljivim te provokativnim tezama i meni nepoznatim informacijama kojima bi se praznine u Supekovoj biografiji mogle adekvatno popuniti, a eventualne nedorečenosti, dubiozna tumačenja i greške ispraviti. Protivno tome, nastojeći opravdati recenzijsku kategorizaciju svojeg uratka, Matić je odlučio na silu uravnotežiti potragu za nedosljednostima i pogreškama „obimne” knjige tek pokojom formalističkom pohvalom na račun izdavačke izvedbe proizvoda i mogega uloženog truda, u procesu pokazujući manjkavo znanje i spremnost na ideološke diskvalifikacije. To ga je odvelo u slijepu ulicu nedovoljno domišljene hermeneutike sumnje jer svojim pamfletističkim pristupom nije uspio dosegnuti misaonu razinu njezine najpopularnije „lijeve” varijante – marksističke kritike ideologije.

Uhvativši se na udicu mojih „grubih” promidžbenih određenja Supekova života i djela, koje sam inače uz značajnu dozu razočaranosti konstatirao na predstavljanju knjige zbog činjenice da sam do njih došao istraživanjem nasuprot podržavanju ideološki oblikovane predrasude potvrđivanja (*confirmation bias*), recenziju je omeđio upravo tim određenjima gotovo u potpunosti zanemarujući druge važne dimenzije njegove biografije (primjerice, ulogu u institucionalizaciji poslijeratne sociologije u Jugoslaviji). Iz tog razloga odgovaram na Matićeve primjedbe prema redu pojavljivanja.

(1) *Plagijator*. Matiću nije sporno plagiranje već moja sumnja na obuhvat plagijatorskih praksi. Smatram da nije riječ o neobičnoj pojavi jer je slijed objava inkriminiranih knjiga (1961., 1965. i 1973.) dovoljno uputan. Uzmu li se u obzir ponovljena i neizmijenjena izdanja svih navedenih plagiranih knjiga (1968., 1978., 1981., 1987., 1989.) kojima je Supek signalizirao spremnost za daljnju distribuciju plagira-

nog sadržaja, nisam siguran u to koliko ima smisla inzistirati na mojemu daljnjem detektivskom angažmanu. Buduću potragu za plagijatima stoga prepuštam drugim zainteresiranim i barem u približnoj mjeri šokiranim proučavateljima Supekova opusa. Sudeći po Matićevu nepatvorenom interesu, predlažem mu da se uhvati posla. Ja se unaprijed izuzimam iz takvih pothvata za što mi daje za pravo i moja primjedba s kraja knjige da se ne mislim baviti „supekologijom” (Pandžić, 2024: 635). Naprotiv, političke biografije, u koje dobrim dijelom ubrajam i vlastitu o Supeku, ionako još uvijek smatram svojom hobističkom temom. Povrh svega, akademska čestitost uvriježena je sintagma koja podrazumijeva nepostojanje transgresija poput plagiranja pa mi se ti postupci čine samorazumljivo suprotstavljenima ideji časti kao takvoj. Što se tiče navedenog i ostalih slučajeva Supekova beščasća koje mi Matić spočitava kao proizvode mojih „psihologizacija” i „insinuacija”, nisam u njegovoj recenziji uočio neka originalna oprečna tumačenja izvedena na temelju relevantne arhivske, historiografske, memoarske i ine građe. Dok mi se ne dokaže suprotno, imam sasvim dovoljno razloga za nastavak vjerovanja u ono što sam napisao.

(2) *Ubojica*. Supeka smatrati ubojicom može se na prvi pogled činiti pretjeranim, skandaloznim i nadasve zlonamjernim. Međutim, dokazni materijal sastavljen od brojnih detalja iznesenih u Sesardićevu predgovoru, kao i u mojim potpoglavljljima te tumačenja u smislu navođenja konvergirajućih linija argumentacije kojima se, prema Sesardićevoj evokaciji koncepta „usklađenosti indukcija” može „testirati istina” (Sesardić, 2024: 28), ne mogu ne smatrati plauzibilnim za takvu kvalifikaciju. Nadalje, korišteni izvori nisu samo zapadnonjemačke i američke već i jugoslavenske provenijencije; staljinistički u vidu Kontrolne komisije CK KPH-a te znanstveni u pogledu, primjerice, temeljnog rada o „Jugoslovenima” u Buchenwaldu (Kočić, 1989). Matiću uvijek preostaje alternativa u vidu izvora kojima je Supek svojevrmeno doprinio, u njih vjerovao te ih promovirao do te mjere da je bio za to nagrađen: istočnonjemačkim. Želeći na jednom mjestu suprotstaviti Sesardićeve nalaze mojima, Matić pokazuje fundamentalno nerazumijevanje komplementarnosti naših zasebnih nastojanja. Dakle, optužbe jugoslavenske komunističke partije o inkriminiranim logorašima zaista se mogu smatrati staljinističkim ne samo zato što su jugoslavenski komunisti bili fanatični staljinisti već i zato što su po uzoru na sovjetsku praksu temeljem poznatih činjenica (primjerice, postojanje komunističkih likvidatorskih skupina u Buchenwaldu) ili onih pribavljenih u istragama korištenjem različitih metoda izvlačenja informacija (od apela na partijsku pripadnost preko uvjeravanja, prijetnji i ucjena do fizičkog i psihičkog zlostavljanja) naknadno proširivali konstrukcije te ih „aktivirali” kao dokaze optužnica na montiranim sudskim procesima.

Drugim riječima, svaka staljinistička optužnica bila je „izvedena iz jezgre istine, bez obzira na to koliko minijatura ona bila” (Kotkin, 2017: 483). Primjerice, na trećemu velikom moskovskom procesu „protusovjetskom bloku desničara i trockista” održanom u ožujku 1938. jedan je dio optužbe zloglasnog tužitelja Andreja Višinskog na račun „starog boljševika” Nikolaja Buharina glasilo da je potonji 1918. namjeravao ubiti Lenjina, što je bilo temeljeno na Buharinovom stvarnom planu, poznatom još od 1924., da izda nalog za Lenjinovo uhićenje (Conquest, 1968: 393, 398-400). Slično tome, suradnja članova Jugoslavenskoga nacionalnog komiteta sa SS-om između ostalog je utvrđena zbog hijerarhijske podređenosti Međunarodnom logorskom komitetu čiji su vođe (njemački komunisti) uspostavili logorašku samoupravu u dogovoru sa SS-ovskom upravom logora, a ne usprkos njoj. Međutim, to

ne znači nužno da su surađivali s Gestapom, a definitivno nije bilo riječi o poslijeratnoj nastavku obavještajnog rada za strane sile protiv Jugoslavije iako su sve te inkriminacije bile uključene u optužnice u dahauskim procesima (v. promemoriju Branka Zihlerla u: Ivanič, 1990: 25-32).

U pogledu angažmana na rehabilitaciji sulogoraša Figara i Rancingera važno je istaknuti da je on ionako nastupio u oportunom trenutku čime je Supek bio u mogućnosti posredno rehabilitirati i sebe samoga te se konačno osloboditi stigme iz 1940-ih (v. Pandžić, 2024: 206-207).

Posljednji pokušaj suprotstavljanja mojim tumačenjima u ovom dijelu Matić je, nasuprot mnoštvu dokaznog materijala različitih provenijencija, odlučio zasnovati na tek jednom svjedočenju osobe kojoj je namijenjena uloga Supekova branitelja: Ivana Ivanjija. Dotični ne samo što Supeka u referenciranom intervjuu ne spominje izrijeком već, uz ostalo, tvrdi nešto što je u knjizi vrlo slično formulirao i sam Supek govoreći o „antifašistima”. Naime, jedan od zadataka Međunarodnoga logorskog komiteta bio je „spasavati prvenstveno komuniste i socijaldemokrate, zatim mlađe, relativno zdrave zatvorenike koji imaju bolje šanse da prežive logor” (Ivanji, 2022; usp. Pandžić, 2024: 172), a u potonje se ubrajao i sam Ivanji. Za mnoge druge, posebice za neistomišljenike vođa komunističkih logoraša, nije ostalo previše razumijevanja. Uostalom, spašavanje pripadnika nekih skupina logoraša ne isključuje niti opravdava fizičke likvidacije pripadnika nekih drugih skupina logoraša. Ivanji je naposljetku na istom mjestu vrlo zanimljivo i samoporažavajuće za sebe kao svjedoka ustvrdio:

„Cela istina o nacističkim logorima mnogo je šira od podataka o milionima mučenih i ubijanih ljudi. Kad umre posljednji među nama ‘svedocima vremena’ neće više imati ko da je ispriča, a nisam više siguran ni ko veruje našim pričama za koje nema dokaza, jer sećanja zaista mogu da budu varljiva” (Ivanji, 2022).

Ukupno gledano, nemam dovoljno dobrih razloga za ne smatrati Supeka ubojicom, koliko god ga netko nemuštom kontekstualnom kritikom relativističkog tipa nastojao ekskulpirati.

(3) *Staljinist*. Kritici mojeg tumačenja Supeka kao staljinista Matić je posvetio najviše mjesta u recenziji. Razmišljajući valjda u skladu s drugim zakonom dijalektičkog materijalizma, očekivao je da će kvantiteta preći u kvalitetu. Sasvim nevjerojatno za nekoga tko se upinje obraniti Supeka od mojega bezobraznog nasrtaja, Matić je staljinističkom tumačenju Kontrolne komisije CK KPH-a dao prednost pred samim Supekovim razlozima koje on navodi u svojstvu uzroka uhićenja u intervjuu iz 1989., ističući pritom vlastitu (partijsku) discipliniranost (Pandžić, 2024: 166). Deprimirajuće nerazumijevanje povijesne građe koju navodi u prilog kritike moje navodne nekonzistentnosti očituje se i u korištenju termina „trockizam”. Naime, izvještaj Kontrolne komisije CK SKH-a datira iz 1955., ali je zasnovan na istrazi iz 1947. Dakle, ne samo što je Matiću trebalo biti čudno što netko 1955. u Jugoslaviji koristi izraz trockizam već je sasvim sigurno trockistička anatema Sonje Guttmann kao poljske Židovke bila konstrukt blizak NKVD-u (ekspresno dojavljen jugoslavenskoj sigurnosnoj službi u poraću) koji je tek koju godinu prije u „Velikom teroru” u tolikoj mjeri likvidirao poljske komuniste u Sovjetskom Savezu da je Komunistička partija Poljske bila raspuštena (v. Conquest, 1968: 434-435). Matić je 2025. uspio ponovno „denuncirati” Sonju Guttmann.

Standardizirani, dakle historiografski nedvojbjeni izvori o članovima KPJ-a 1930-ih zaista ne postoje, ali se svejedno jako dobro znalo i dokumentiralo partijsko članstvo; od konspirativnih imena i datuma učlanjenja u SKOJ i KPJ preko „držanja” prilikom policijskih ispitivanja te izdržavanja zatvorskih kazni pa sve do spomena članstvu poznatih pseudonima u partijskim glasilima poput *Proleter*a povodom isključivanja „problematičnih” pojedinaca iz članstva. Nastojeći biti duhovit komentatorom o „matičnim knjigama”, Matić je u svojoj samouvjerenosti zanemario jednostavnu činjenicu da je približan broj članova partije bio poznat čemu svjedoče službeni pregledi partijske povijesti (v. Pleterski i sur., 1985: 156). Iako ovakve procjene po svojoj prirodi nisu precizne, ipak nisu ni izmaštane jer za doći do višeznamenakastih brojki članova SKOJ-a i KPJ-a ipak treba imati zapisano pokoje ime, a na popisu članova KPJ-a Supeka očito nije bilo. Prema vlastitim se riječima Supek isprva nije učlanio ni u SKOJ i to upravo zbog konspirativnog rada u tehnicu (Pandžić, 2024: 90).

Matićev pokušaj ukazivanja na nekonzistentnost mojih tvrdnji o Supekovu predratnom statusu temeljen je na nepoznavanju razlike između SKOJ-a i KPJ-a. Nisam odbacivao spekulacije o članstvu u KPJ-u čiji je izvor zapravo sam Supek kojeg nisam htio izostaviti, bez predrasuda mu dajući glas u raspravi. Upravo zato su posrijedi spekulacije, a ne tvrdnje koje se mogu definitivno potvrditi ili opovrgnuti. Da sam stvarno nepošten kakvim me Matić želi prikazati, jednostavno bih prešutio Supekove izjave, a on to najvjerojatnije ne bi ni primijetio jer uopće ne poznaje građu koju navodim. Recimo, 1965. godine u Supekovu je osobnom kartonu zaposlenika Filozofskog fakulteta u Zagrebu u rubrici o članstvu u SKJ-u napisano kemijskom olovkom (nasuprot ostalim *otipkanim* podacima) da je bio član KPF-a od 1937. godine kada nije uopće ni bio u Francuskoj što se po svemu sudeći nije provjeravalo nakon povratka iz Beograda i zaposlenja na Filozofskom fakultetu ili mu se „progledalo kroz prste” zbog ranije povezanosti s Vlajkom Begovićem i Aleksandrom Rankovićem te pozicioniranja takvih određenja u razdoblju rehabilitacije inkriminiranih logoraša s dahauskim procesa, dok se tvrdnja iz 1979. nalazi u neautoriziranom i neobjavljenom intervjuu za studentski časopis *Alijenacija*. Netko je zaista mogao raditi za „tehniku” CK KPJ-a kao skojevac, dakle bez učlanjenja u KPJ. Odakle Matiću uopće pomisao da netko ne bi mogao raditi za „tehniku” ako nije član KPJ-a već SKOJ-a? Vjerojatno nikada neću saznati zašto je to „potpuno nerearno i nemoguće”. Štoviše, bez vlastitih dokaza, dakle pomoću neutemeljenih spekulacija, on Supeka u nastavku svoje maštovite obrane naprosto proglašava članom KPJ-a.

Matić ne uspijeva u svojoj kritici čak ni kad misli da je stvar bjelodana jer se tiče mojih pogrešnih navoda. Na izvlačenje moje tvrdnje o nepostojanju višestranačkog sustava u Kraljevini Jugoslaviji iz konteksta s početka referencirane stranice na kojoj spominjem „krizno razdoblje [1932. – 1933. op. J. P.] obilježeno jugoslavenskom monarhističkom diktaturom” mogu ga samo uputiti na činjenicu da je višestranački sustav tog razdoblja bio vulgarni privid zasnovan na nedemokratski donesenom oktroiranom ustavu iz 1931. godine kao nastojanju legitimiranja monarhističke diktature parlamentarizmom. Točnije, izbornu predstavu iz iste godine kojom je kraljevskoj Jugoslavenskoj radikalnoj seljačkoj demokraciji generala Petra Živkovića pripalo sto posto glasova zbog nesudjelovanja oporbenih stranaka u izornoj utakmici smatram dovoljno jasnim pokazateljem nepostojanja stvarnog višestranačja. Ovakvog bi se demokratskog saldakonta posramili i sjevernokorejski komunisti, ali očigledno ne i Matić.

Nadalje, zanemarivši sve dokaze Supekova poratnog staljinizma iz knjige, uključujući i one koje potječu s kraja 1980-ih iz pera solidnog poznavatelja Supeka, praksisovca Milana Kangrge (v. Pandžić, 2024: 331-332), Matić do kraja razgolićuje vlastito neznanje o perzistenciji staljinizma u područjima izvan titoističke dnevne politike (filozofija, povijest umjetnosti, historiografija i dr.) u Jugoslaviji barem do kasnih 1960-ih. Nije nepoznato ni da je spomenuta politika sama bila isprva nazivana „staljinističkim antistaljinizmom” (Stojanović, 2015: 226) zbog represije nad šarolikim društvom navodnih i stvarnih neprijatelja komunističkog poretka obilježenih kao pristalica Rezolucije Informbiroa, a nakon „boljševičkog udara” 1971./1972. (Supek, 1992: 200-201) ima obilježja neostaljinizma. Tek iz trpanja notornih staljinista i pristalica Rezolucije Informbiroa Vlade Dapčevića i Arse Jovanovića u koš s brojnim lažno optuženim informbiroovcima shvaćam da Matić naprosto nije ni na osnovnoj razini upoznat s činjenicama, a kamoli s mnoštvom literature bez koje se ne može uopće pristupati raspravi o ovoj temi. Očito mu je bilo jednostavnije prvoloptaški i nadasve besramno optuživati mene za udbašenje i (uspješno?) provođenje „atentata”. Ranije spomenute činjenice pogotovo se tiču „kolebljivaca” među koje se ubrajaju i neke od najpoznatijih ličnosti jugoslavenskoga komunističkog pokreta poput Rodoljuba Čolakovića (Petranović, 1988: 223-224). Čini mi se stoga razumljivim da se tridesetpetogodišnji predratni skojevac, komunistički logoraš i marksist-lenjinist Supek, koji je kasnije iz nekog razloga proizveo nekoliko različitih verzija priče o iščlanjenju iz staljinističke KP Francuske pritom srozavajući kredibilnost vlastite sposobnosti racionalnog svjedočenja, poput mnogih drugih kolebao u odluci da okrene leđa Staljinu nakon više od jednog desetljeća vjernosti utjelovljenju svjetske revolucije.

Matiću trebam priznati da je jednim pokušajem ironizacije mojih tumačenja uspio sasvim solidno formulirati uzrok Supekove tendencije prekrajanja vlastite biografije: „eurokomunistički sram zbog svoje staljinističke prošlosti”. Sljedeći je primjer vrlo indikativan. Iako sam u knjizi naglasio da su Supekova istraživanja sadržana u knjizi *Psihologija građanske lirike* bila „ponešto ideološki ‘blaža’ u odnosu na sadržaj knjige *Egzistencijalizam i dekadencija* te da „ne nosi toliki politički naboj” (Pandžić, 2024: 239) jer predstavlja objavljeni treći dio doktorske disertacije u kojoj nije mogao tek tako promovirati staljinističke teze, Matić je pribjegao izmišljanju jer je Supek, ni manje ni više nego promijenio sam naslov knjige! Zar bi netko s takvom aurom dosljednosti koju Matić pripisuje Supeku ikada promijenio naslov vlastite knjige iz *Psihologija građanske lirike* u *Psihologija modernističke lirike*? Sudeći po svemu što je Matić napisao u svojoj recenziji, nije bespredmetno zaključiti da uopće ne prepoznaje marksističku dihotomiju građansko (buržujsko)-proletersko, što je zaista poražavajuće za nekoga tko se upušta u kritiku knjige u kojoj se spominju takve teme. Ponovljeno izdanje knjige o lirici iz 1950-ih objavljeno poslije smrti njezina autora u siječnju 1993. godine, dakle u ratom zahvaćenoj Hrvatskoj i to kod dva tada mala izdavača u politički nekontroliranoj atmosferi tržišne proliferacije izdavaštva, prošlo je neopaženo. Zbrka u popisu literature Matičeve recenzije upravo u pogledu popisivanja prvog i drugog izdanja knjige gotovo je frejldovski indikator manjkavog razumijevanja predmetne materije i pokušaja kritike mojih stavova čak i pod cijenu vlastite intelektualne i moralne kompromitacije. Uostalom, zašto Supek nije pripremio predgovor za novo izdanje knjige *Egzistencijalizam i dekadencija* koju Matić pridružuje *Psihologiji građanske lirike* sukladno mojemu inicijalnom grupiranju? Ne samo zato što su eseji od kojih se knjiga sastoji „slabi” kako je to sam Supek ustvrdio početkom 1980-ih (Pandžić, 2024: 227) već zato što su grozomorno staljinistički.

(4) *Negator hrvatskoga nacionalnog identiteta*. Matićeva završnica predstavlja kulminaciju procesa simbioze neznanja i ideološke isključivosti. Guranjem različitih negativnosti koje je „otkrio” kod mene i moje knjige u isti, inače posljednji dio recenzije, nastojao je utabati stazu za svoju krunsku optužbu: nacionalizam. Iz tog ću razloga pokušati odgovoriti na početne kritike kako bih mogao adresirati spomenutu optužbu:

(4.1) Tematizaciju studentskog pokreta i Nove ljevice Matić je možebitno shvatio kao obradu teme. Jasno mi je kako je moglo doći do nesporazuma. Pogrešno sam smatrao samorazumljivim da se radi o tematicima *Praxisa* (tematski brojevi) i/ili Korčulanske ljetne škole (teme konferencija) poput „Marx i revolucija”, „Moć i humanost”, „Marx, marksizam, marksologija” i drugih. Naime, ljetne škole i časopisi nemaju sposobnost obrade tema već to rade pojedini autori u skladu s tematskim planovima voditelja škola i uredništava. Nisam sklon antropomorfizacijama, a ni raspravama o stvarima koje mi nisu poznate. Unatoč svemu, za razliku od pojedinih članaka poput onog Herberta Marcusea (1969), jedini pokušaj temata Nove ljevice odnosi se na njezino stavljanje u odnos s lenjinizmom („Lenjinizam – Nova ljevica”), ali pronalazeći drugo mjesto u tematskoj hijerarhiji broja 5-6 iz 1970. godine (nakon „Hegel i naše vrijeme”). Međutim, potrebno je istaknuti da „korčulanski” temat o Novoj ljevici i lenjinizmu sadrži tri članka, ukupne veličine tek 48 stranica. Od tri članka samo se jedan (18 stranica), člana uredničkog *savjeta* časopisa Mihaila Markovića (1970), naposljetku tiče Nove ljevice i to bez spomena jugoslavenskog konteksta studentskih „gibanja”, točnije veze između studentskog pokreta i ideja Nove ljevice. Ne bih to nazvao nekom naročitom tematizacijom u svjetski poznatom neomarksističkom časopisu unatoč jezgrovitosti Markovićeve obrade teme. Nekadašnji je praksisovac, a kasnije njihov protivnik Danilo Pejović (1969), do pojave spomenutog temata o lenjinizmu i Novoj ljevici uspio napisati više stranica (ukupno 26) o Novoj ljevici i to u kontekstu studentskog pokreta te uz spomen situacije u Jugoslaviji nego Marković i cijelo uredništvo *Praxisa* zajedno. Dopustit ću si pretpostavku da to možda i nije čudno ima li se na umu isključivanje Gaje Petrovića iz SKJ-a 1968. i zavođenje praksisovaca u obradu Službe državne sigurnosti („Meteor”) iste godine (Pandžić, 2024: 608), ali ne manje važno i želju praksisovaca za povezivanjem s nekim korčulanskim gostima poput Jürgena Habermasa kojima radikalno nastrojeni novoljevičarski studenti ionako nisu bili preferirana publika. Drugospomenuti je filozof, primjerice, osim sukoba sa studentima u SR Njemačkoj 1968. godine, „voluntarističku ideologiju” poznatog novoljevičara, studentskog vođe i marksista Rudija Dutschkea jednom prigodom nazvao „lijevim fašizmom” (v. citat u: Kuljić, 1983: 228-229). Nadalje, možda prestrogo sudim, ali objavu „knjige dokumenata” ne smatram tematizacijom studentskog pokreta ni u kojem smislu značenja te riječi. Naime, u „knjizi dokumenata” izostaje tematizacija u smislu postojanja temata kao skupa članaka posvećenih analizi studentskih prosvjeda kao i u smislu obrada teme unutar pojedinih radova jer je ionako riječ o „knjizi dokumenata”. Nešto nalik tematizaciji odradila je posebna redakcija (Alija Hodžić, Aleksandar Ilić, Miroslav Jošić Višnjić, Ilija Moljković, Nebojša Popov, Lazar Stojanović, Vitoimir Teofilović, Đordije Vuković) čiji je član Nebojša Popov napisao *metodološki esej* kao predgovor (*Prolegomena za sociološko istraživanje društvenih sukoba*) dok je spomenuta posebna redakcija sačinila i jednu kasniju *bilješku* (str. 347-349). Uredništvo *Praxisa* koje se također naziva „redakcijom” (Branko Bošnjak, Danko Grlić, Milan Kangrga, Ivan Kuvačić, Gajo Petrović, Rudi Supek, Predrag Vranicki), zbog čega može lako doći do zabune pri evaluaciji uredničkih napora, u vrlo se kratkom

„predgovoru izdavača” (str. V-VI) izuzelo iz tumačenja studentskog pokreta udobnom pozicijom „prepuštanja dokumentima da govore za sebe”. U stvari su članovi uredništva „metodološku” obradu jednokratnih studentskih „gibanja” prepustili mlađim kolegama, uključujući sudionike tog pokreta. Zanimljivo je također da za razliku od posebnoga stranog izdanja *Praxisa* (broj 1: „Documents”) iz 1967. u kojem su objavljeni prijevodi dokumenata o sukobu u Hrvatskom filozofskom društvu krajem 1966. (v. Pandžić, 2024: 493-494), uredništvo nije ni pomišljalo na sličan postupak kad se radilo o bilo kojem dijelu opsežne „knjige dokumenata” iz 1969. Napokon, Supek je ionako studentski pokret pravovjerno vezao uz socijalističko samoupravljanje, a nastanak Nove ljevice uz titoizam (v. Pandžić, 2024: 313, 514) pa o nekomu kritičkom doprinosu obrade ovih tema ne može biti riječi. Povezivanje studentskog pokreta u Beogradu i Zagrebu 1968. godine, ideja zapadnjačke Nove ljevice i doktrinarnih postavki samoupravnog socijalizma koje su praksisovci umnogome dijelili s režimskom legitimacijom jugoslavenskog poretka smatram plodom ideološke akrobatike prije nego racionalno utemeljenom misaonom pozicijom.

(4.2) Jürgen Habermas doista je evoluirao od humanističkog marksizma Frankfurtske škole, ali je njegovo „srodstvo” s Marxom i marksizmom neprijeporno unatoč kritičkoj rekapitulaciji njihova nasljeđa koju je poduzimao pri izgradnji teorije komunikativnog djelovanja (v. Therborn, 2008: 79-82; Habermas, 1982: 220-229; 1992: 185-186, 301-302, 334-343, 374-386, 402-403). Također, ne samo što je potekao iz (neo)marksističke tradicije mišljenja zbog čega je inzistiranje na istraživanju poveznice interesa, spoznaje i emancipacije u obliku kritičke teorije društva (Habermas, 1975: 241-243) bilo i ostalo za njega vrlo važan element teoretiziranja kao takvog već je svojevremeno nastojao evolucijski „ažurirati” historijski materijalizam (v. Habermas, 1985). Dakle, Habermas nije „nemarksist”, ali nije ni „postmarksist”. Prefiks *post* u ovoj kovanici ne predstavlja tek kolokvijalnu oznaku za ono što dolazi „poslije” marksizma, a niti isključivo izraz koji upućuje na odustajanje od zagovora marksističko-lenjinističkih postulata (avangardna partija, demokratski centralizam, *dijamat* i dr.) i pojedinih aspekata Marxova i marksističkog rezoniranja (teorije vrijednosti, eksploatacije, pauperizacije i dr.) već se vezuje uz poststrukturalističku i postmodernu filozofiju (v. Laclau i Mouffe, 2001: xi). Ironično, upravo je potonju Habermas svojedobno vehementno kritizirao kao blisku konzervativizmu (v. Habermas, 1988). Nadalje, intelektualni kontekst rasprave izuzetno je važan kada se govori o Supekovu kompendiju *Zanat sociologa: strukturalna analiza* pa tumačenje odnosa akcije (djelovanja) i strukture jednostavno nema pretjeranog smisla ako se mjerodavne autore koje navodim (Habermas, Giddens, Archer i dr.) uopće ne spominje u izdanju iz 1983. Ostajanje na razini dosega frankofonskog teoretiziranja iz 1950-ih i 1960-ih (poglavito Gurvitch i Wallon) ne predstavlja adekvatnu osnovu za autorstvo knjige u kojoj se problematizira spomenuti odnos. Poznavajući ponešto Supekov opus, Matićevu usporedbu Marxa i Habermasa sa Supekom ne smatram dovoljno ozbiljnom za zasebni komentar.

(4.3.) Držim da ne postoji kontradikcija između činjenice da se netko mijenja u intelektualnim stremljenjima i političkim preferencijama, a da svejedno ostaje u službi represivne vlasti podržavanjem tek djelomično promjenjivih ideoloških načela na kojima ta vlast zasniva svoju legitimnost, neovisno o povremenom neslaganju s personifikacijama režima i čuvarima doktrinarnog monopola. U Supekovu slučaju intelektualne promjene prate političke promjene, što sam dovoljno jasno istaknuo u knjizi, zbog ovisnosti marksističke misli o socijalističkoj politici (Pandžić, 2024: 636). Zato se i mogao kretati na liniji staljinizam (dijalektički i historijski

materijalizam / zelotizam) – titoizam (humanistički marksizam / suputništvo) – eurokomunizam („postmarksizam”/„disidentstvo”) bez značajnih posljedica. Sukladno tome, kod Supeka su tematizacije dekadencije svojstvene staljinističkom razdoblju, razvoj koncepta polideterminizma odvija se u titoističkoj fazi istraživanja omladinskih radnih akcija, dok je problematizacija „kraja povijesti” obilježila njegovo „postmarksističko” razdoblje. Supek je misaono i politički evoluirao unutar istih koordinata socijalističke i komunističke ideologije (uvijek u kombinaciji!) što ne samo da nimalo ne umanjuje činjenicu da je bio staljinist u jednom razdoblju već su k tome recidivi staljinizma ostali primjetni u njegovu razmišljanju do kraja života. Ako se prihvati činjenica da je titoizam u podjednakoj mjeri proizašao iz staljinizma kao i iz sruza s njim, a bivši staljinisti poput Santiaga Carilla, Georges-a Marchaisa i Enrica Berlinguera 1970-ih postaju prepoznatljiva lica eurokomunizma i stoga prvi eurokomunisti (v. zajedničku deklaraciju spomenutih iz 1977. u: Mikecin, 1979: 288-290), minorizacija pitanja staljinizma u Supekovu poimanju socijalizma ne čini mi se opravdanom. Uostalom, mislim da je dovoljno indikativan jedan primjer koji navodim u knjizi: Supek je 1980. godine kao razočarani titoist jednomu francuskom novinaru govorio o eurokomunizmu kao o „revoluciji” dok bi ga njezin izostanak prema njegovu mišljenju pretvorio u „petu kolonu” (Pandžić, 2024: 447).

Preciznosti radi, iako biti staljinist, ubojica i plagijator nesumnjivo za mene predstavlja zbir manifestacija beščašća, biti negator hrvatskoga nacionalnog identiteta ne predstavlja po sebi pitanje časti već je, kao što sam istaknuo u zaključku knjige, rezultanta ekstremne ideološke sljepoće te, usudio bih se reći, značajne doze samomržnje. Zbog toga je Supek posredno, odnosno u različitim situacijama, iznošenjem sudova i aktivističkim angažmanima stajao na stranu represivne komunističke vlasti, a time i pospješivao nepovoljne ishode pojedinih osoba koje su se našle u raskoraku s tom istom vlašću. To se gotovo u pravilu odnosilo na hrvatske nacionaliste u smislu pravovjernoga režimskog poistovjećivanja nacionalizma s šovinizmom i fašizmom. U svojem pseudodisidentskom položaju uglavnom nije pronalazio razumijevanja za patnje disidenata u Jugoslaviji čiji su ideološki i/ili politički stavovi bili drukčiji od njegovih. Sve je to uredno zapisano i obrazloženo u knjizi (Pandžić, 2024: 621-632), pa je svaki čitatelj dobrodošao usporediti moje tvrdnje s Matićevim konstrukcijama jer želim izbjeći ekstenzivno prepričavanje vlastitih navoda.

Kraj slijepe ulice Matićeve brzopotezne hermeneutike sumnje došao je u obliku vrijeđanja kroz neuspjeli pokušaj sarkazma pa je Matić samo otkrio uvjetovani refleks netolerancije inače svojstven starmalaj hipergrafiji krajnje ljevice. Idući toliko daleko da mi je nastojao prišiti nacionalističku, a u biti fašističku naljepnicu kombiniranjem „tisućljetne težnje hrvatskog naroda za svojom državom” i „superiornosti liberalističkih pozicija” te nacističkog *Gleichschaltunga* kao rezultata moje odiozne spisateljske rabote, njegov se diskurs pri kraju recenzije srozao na razinu pukog politikanstva. Potvrdivši tako da se u recenziji zapravo bavio mnome i mojim karakterizacijama izrečenim na predstavljanju knjige, a ne knjigom kao cjelinom niti čak svakim pojedinim poglavljem, uspio je raskrinkati vlastite političke predrasude i neznanje. Idući još jedan korak dalje, u svojem me tragikomičnom pokušaju demaskiranja naposljetku obilježio kao moralizatorskog nacionalista s udbaškim pedigreeom pomoću degutantne usporedbe koju ovdje zbog higijenskih razloga ne želim uopće ponavljati. Takav je postupak svakako bio lakši nego se uhvatiti u koštac s kontroverznim odnosom nacionalnog pitanja u Jugoslaviji i ljevice u Supekovoj biografiji.

Ukupno gledano, Matićeva recenzija odličan je primjer kako ne pristupati recenzentskom poslu i posljedičnom otvaranju polemike u znanstvenom časopisu. Naprotiv, ovakav se pokušaj eventualno može očekivati u kojekakvim „revolveraškim” tjednicima ili na opskurnim portalima čijim su uredništvima prioriteta čoporativno „navijanje” i izravni utjecaj na javno mnijenje, a ne činjenice i tumačenja temeljena na dobrim razlozima. Sukladno tome, uredništvu i čitateljima *Anala Hrvatskoga politološkog društva* ovim putem obznanjujem da ne mislim odgovarati na Matićevu eventualnu repliku jer ne želim sudjelovati u poticanju daljnje degradacije jednoga eminentnog politološkog časopisa do čega bi zasigurno došlo nakon Matićeva prilaganja novog uratka. Svoje ću vrijeme, s obzirom na to da o nekome mojem prevelikom intelektualnom trudu u demontaži Matićevih kritičarskih eskapada ionako ne može biti riječi, nastojati utrošiti na „duge i plodne diskusije” o knjizi s ponešto upućenijim i manje ideološki tendencioznim sugovornicima.

Literatura

- Conquest, R. (1968). *The Great Terror. Stalin's Purge of the Thirties*. London: Macmillan.
- Habermas, J. (1975). *Saznanje i interes*. Beograd: Nolit.
- Habermas, J. (1982). A Reply to My Critics. U: J. B. Thompson i D. Held (ur.), *Habermas. Critical Debates* (str. 219-284). London i Basingstoke: Macmillan Press Ltd.
- Habermas, J. (1985). *Prilog rekonstrukciji istorijskog materijalizma*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Habermas, J. (1992). *The Theory of Communicative Action. Volume 2: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Cambridge: Polity.
- Habermas, J. (1988). *Filozofski diskurs moderne*. Zagreb: Globus.
- Ivanič, M. (ur.). *Dachauski procesi*. Ljubljana: Komunist, 1990.
- Ivanji, I. (2022). Međunarodni komitet logoraša: Naš dobri esesovac. *Vreme*, 22. srpnja.
- <https://vreme.com/komentar/medjunarodni-komitet-logorasa-ko-mi-je-spasao-zivot/>.
- Kočić, D. M. (1989). *Jugosloveni u koncentracionom logoru Buhenvald: 1941. – 1945*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Kotkin, S. (2017). *Stalin. Waiting for Hitler: 1929. – 1941*. New York: Penguin.
- Kuljić, Todor (1983). *Teorije o totalitarizmu*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar Saveza socijalističke omladine Srbije.
- Laclau, E. i Mouffe, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London i New York: Verso.
- Marcuse, H. (1969). Carstvo slobode i carstvo nužnosti. Jedno preispitivanje. *Praxis*, 6 (1-2): 19-25.
- Marković, M. (1970). Nova levica i kulturna revolucija. *Praxis*, 7 (5-6): 927-945.
- Mikecin, V. (1979). *Evrokomunizam i socijalizam*. Zagreb: Globus.
- Pandžić, J. (2024). *Ikona jedne ideologije. Život i djelo Rudija Supeka*. Zagreb: Školska knjiga.

- Pejović, D. (1969) Pomahnitala utopija. Studentska kulturna mini-revolucija 1968. godine. *Kritika* 2 (2): 402-428.
- Petranović, B. (1988). *Istorija Jugoslavije. Knjiga III*. Beograd: Nolit.
- Pleterski, J. i suradnici (1985). *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*. Beograd: Komunist, Narodna knjiga i Rad.
- Sesardić, N. (2024). Skidanje pozlate: slučaj Rudija Supeka. U: Pandžić, J. *Ikona jedne ideologije. Život i djelo Rudija Supeka*. (str. 9-69). Zagreb: Školska knjiga.
- Stojanović, S. (2015). Od disidentskog marksiste do revolucionarnog demokrate. U: Radojičić, M. (ur.), *Svetozar Stojanović: ličnost i delo* (str. 221-241). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu.
- Supek, I. (1992). *Krivovjernik na ljevici*. Zagreb: Globus.
- Therborn, G. (2008). *From Marxism to post-Marxism?* London i New York: Verso.